

УДК 347.413(477)

І. Г. Бабич,
аспірант кафедри цивільного права ОНЮА

МІСЦЕ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Відповідаючи сучасним тенденціям розвинутих країн світу до інтеграції та уніфікації, Україна включила в новий Цивільний кодекс такі загальні принципи права, як добросовісність, розумність та справедливість.

Усвідомлення загальних для світового товариства проблем стає домінантою суспільної поведінки у багатьох країнах, призводить до зміни співвідношення внутрішнього та міжнародного права. Демократичні традиції романо-германської правової сім'ї, що ґрунтуються на засадах римського права, доповнилися ідеями створення «європейського дому», Євросоюзу. Популярними стали ідеї правової інтеграції країн. Тому підставами для такої інтеграції стають загальні принципи, засади, «дух» римського права та зокрема, добросовісності.

Вивченням теорії цивільного права та розробленням її системності займалися стародавні римські юристи. Піку свого теоретичного розвитку римське право досягло приблизно у II ст. до н. е. Достатньо згадати імена римських юристів Папініана, Ульпіана, Гая та Павла, Модестіна.

У другій половині XIX ст. почався новий етап активного дослідження римського права, коли з'явилася низка цікавих праць зарубіжних учених, таких як Р. Єрінг, Ф. Савіні, В. Модерман, О. Штоббе та ін. Із російських учених можна назвати таких фахівців цієї галузі, як Д. І. Азаревич, Ю. С. Гамбаров, М. Л. Дювернуа, К. К. Диновський, І. Г. Табашников.

Одеською школою вивчення римського права було запропоновано визначення рецепції римського права як відродження, сприйняття його духу, ідей і головних засад та основних положень тією чи іншою цивілізацією на певному етапі її розвитку в контексті загального процесу циклічних ренесансів. Питання впливу римського права на більш пізні правові системи досліджувались і в дисертації Є. О. Харитонова.

Окремо принцип добросовісності розглядається сучасними дослідниками (А. Мережко, Т. Фурлей, А. В. Смітюх). Інтерес до цієї проблематики пов'язаний із загальносвітовою тенденцією до інтеграції та уніфікації. Важливим є те, що в сучасних дослідженнях підкреслюється зв'язок принципу добросовісності з основними засадами римського права.

Добросовісність можна визначити як прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків.

Принцип добросовісності включає в себе не зловживання правом, тобто використання суб'єктом свого права таким чином, щоб це не було спрямовано на ураження прав інших осіб, а також не зашкоджувати власності іншого.

Категорія «*bona fides*», яку можна перекласти як «добросовісність», сформувався в римському приватному праві в період класичного римського права.

Оскільки в європейській цивілізації домінує правова нормативна система, тобто романо-германська, яка складається із системи принципів та норм протягом великого історичного періоду, це зумовлює доцільність звернення до таких джерел, як давньогрецьке та римське приватне право.

Завдяки грецькій філософії римське право отримує логічну послідовність. Римське право на даному етапі має своєю основою не релігійні традиції, а раціоналістичний світогляд і вчення про природне право (*ius naturale*) [1]. Завдяки чому в римському праві послаблюється формалізм та переважне значення отримує пластичність.

Особливий вплив на римське право справило вчення про природне право стародавніх греків (Геракліта, Анакімандра, Піфагора та софістів) та принципи справедливості (*aequitas*) та гуманізм (*humanitas*). *Omne jus hominum causa constitutum est* (будь-яке право встановлюється для людей), вважали римські юристи.

Античний колектив, грецький поліс та римський *civitas* — це відносини рівних на підставі загальної міри для всіх.

Такий підхід означав відмову від вимог суворої формальності, властивих для цивільного права, визначення юридичної сили за неформальними угодами, появу реальних контрактів і врешті-решт формування засад контрактного права та системи захисту цивільних права, неперевершених і досі [2].

Римське право було менше структуроване, ніж сучасне право, що дозволяло прив'язуватись лише до первісних понять, не визначаючи їх, виходити з внутрішнього знання, відчуття справедливості, добросовісності, яке певною мірою властиве кожній людині, але може бути розвинуте та відточене як результат величезного досвіду правової роботи, як наслідок зайняття «мистецтвом доброго та справедливого» [3].

Римське право класичного періоду характеризується як світське, будується на раціоналістичних основах. Характерними рисами його є «індивідуалізм, мобільність, висока розвиненість структури та інститутів, лаконічність, чіткість викладення правових норм» [4].

Треба вказати, що саме право вважалось мистецтвом добра і справедливості.

Принцип справедливості знаходив особливо широке застосування на підставі доброї совісті [5]. З доброю совістю пов'язувалася вимога виконання договорів — *pacta sunt servanda*.

Принцип добросовісності, який аналізується, був використаний у Стародавньому Римі. Сьогодні цей принцип закріплений у новому Цивільному кодексі України в ст. 3 «Загальні засади цивільного права “справедливість, добросовісність та розумність”». Добросовісність означає прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків.

Крім того принцип добросовісності властивий не тільки галузі цивільного права. Він закріплений в ст. 41 Конституції України: «Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян», а також у ст. 68 Конституції: «Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Кон-

ституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей».

Щодо зобов'язань, то принцип добросовісності спеціально вказаний в ст. 509 ЦК України: «Зобов'язання має ґрунтуватись на засадах добросовісності, розумності та справедливості».

Особливо важливим принцип добросовісності виявляється в регламентуванні виконання зобов'язань (ст. 526 ЦК України: «Зобов'язання має виконуватись належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов, а за відсутності таких вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно встановлюються»).

Принцип добросовісності тут збігається з принципом належного виконання зобов'язань. І вплив одного без іншого неможливий. Слід указати, що хоч належне виконання зобов'язань не всіма вченими вважається принципом, але категорія «добросовісність» як принцип не викликає сумнівів.

Підставами добросовісного чи недобросовісного набування власності часто є договірні зобов'язання.

Відповідно до ст. 330 ЦК України майно, яке було відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього. У тих випадках, коли добросовісний набувач придбав майно за відплатним договором, власник може витребувати майно, тільки якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом. У всіх інших випадках власник не має право витребувати таке набуте майно і в добросовісного набувача виникає право власності на таке майно.

Аналогічна ситуація існувала в Стародавньому Римі: «І не тільки те, що стає нашою власністю шляхом передачі належить нам за природним правом, але також і те, що ми придбали шляхом заволодіння, оскільки ці речі були без господаря, як, наприклад, ті, які захоплюються на землі (дикі звірі), у морі (риби) або в повітрі (птахи). І якщо ми впіймаємо дикого звіра, чи птаха, чи рибу, то ці тварини до тих пір визнаються нашими, поки ми тримаємо їх у нашій владі. Коли ж вони втечуть з-під нашого нагляду і стануть знов вільними, то знову ж таки стають власністю першого, хто їх схопить, оскільки вони перестали нам належати...» [6].

Отже, захистом від витребування власником майна користується тільки добросовісний набувач. Добросовісність набувача полягає в тому, що він не знав і не міг знати, що власник майна не мав права його відчужувати. Це є локальним визначенням добросовісності.

Чинний закон не вимагає від набувальника робити певних дій по з'ясуванню повноважень відчужувача, але закон все-таки вимагає від набувальника певної обережності при здійсненні операції, оскільки в певних випадках набувач може припустити з високою достовірністю, що у відчужувача немає правомочності на відчуження речі.

У даний час усі обмеження у витребуванні власником майна з незаконного володіння добросовісного набувача засновані на теорії «найменшого зла».

Важливу роль відіграє принцип добросовісності при тлумаченні договорів для сумлінного захисту прав сторін за договором. Тлумачення має бути чесним, тобто таким, що не порушує інтереси сторін. Воно має бути спрямоване на виявлення істотного змісту договору.

На думку А. Мережко, такий принцип виходить із принципу *pacta sunt servanda*, оскільки добросовісне виконання договору можливе лише в тому випадку, коли договір здійснюється відповідно до його дійсного змісту [7], тобто відповідно до дійсного наміру сторін.

Вказаний принцип затверджувався разом із розвитком права.

Складовими елементами цього принципу є те, що сторони вільні встановлювати свої взаємовідносини за встановленою згодою, а також те, що встановлені ними умови є обов'язковими для виконання.

Принцип добросовісності набуває особливого значення при тлумаченні договорів. Тут він вимагає виявлення змісту договору, дійсного наміру сторін. Потреба в тлумаченні договору постає у зв'язку із неповною, або недостатньою чіткістю окремих його умов, для виявлення змісту окремих понять та для виявлення його правової природи.

М. І. Брагінський та В. В. Вітрианський указують, що в законодавстві різних країн та в різні часи існували прямо протилежні вихідні позиції щодо тлумачення договору. Одні з них спиралися на теорію волі, інші — на теорію волевиявлення. Сутність розходжень полягала у визначенні того, чому слід надавати перевагу при незбігу волі та волевиявлення. На нашу думку, виходячи із закріплених у законі вимог добросовісності, перевагу, безумовно, слід надавати волі.

Оскільки кожна умову договору сторони встановлюють для досягнення певної мети, то тлумачення має бути спрямоване на зберігання всіх його умов, шляхом надання кожній з них належного змісту.

Сфера застосування тлумачення договору дуже широка. Воно використовується для визначення того, чи був між сторонами укладений договір, у чому його мета, який зміст його конкретних умов та в якому співвідношенні вони перебувають, як слід розуміти вжиті в його тексті слова; чи мало місце припинення договору; чи охоплюється текстом договору конкретна обставина, яка виникла в процесі його виконання; яке співвідношення між текстом договору та наступною перепискою сторін; чи збігається волевиявлення сторін із їхньою дійсною волею.

Принцип добросовісності, закладений римськими правниками в римське приватне право, знайшов відгук у сучасному зобов'язальному праві України. Недодержання цього принципу може спричинити певні наслідки, іноді опосередковано, іноді безпосередньо: суб'єктивне право, яке було набуто недобросовісно, не підлягає судовому захисту; угода про набуття такого права звичайно відповідає ознакам недійсних правочинів; спроба недобросовісного припинення суб'єктивного права не спричиняє до його припинення.

Вимогу пропорційності не можна назвати самостійним принципом, тому

що він існує лише як складовий елемент принципу добросовісності. Самостійне його існування неможливо уявити.

Отже, принцип добросовісності є загальноправовим принципом, будучи закладеним ще римськими юристами, він особливого свого значення отримав в регулюванні зобов'язальних відносин.

Література

1. Косарев А. И. Римское право. — М.: Юрид. лит., 1986. — С. 44.
2. Харитонов С. О. Римське приватне право: Конспект лекцій: Практикум. — Х.: Одіссей, 2000. — С. 71.
3. Смітюх А. В. Добросовісність за проектом ЦК України: проблема визначення змісту поняття // Вісник господарського судочинства. — 2000. — № 1. — С. 187.
4. Косарев А. И. Вказ. праця. — С. 44.
5. Фулей Т. Римське право як основа сучасних загальнополюдовських принципів права // Актуальні проблеми держави і права. — 2003. — Вип. 13. — С. 34.
6. Харитонов С. О. Вказ. праця. — С. 193.
7. Мережко А. Lex mercatoria: теория и принципы транснационального торгового права. — К.: Таксон, 1999. — С. 187.
8. Пересеяц В. С. Общая теория права и государства. — М., 1999. — С. 57.
9. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. П. И. Матузова, А. В. Малько. — М., 1997. — С. 527.

УДК 349.414

Є. О. Іванова,
аспірантка кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ОНЮА

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРИ ВИКОРИСТАННІ ЗЕМЕЛЬ У МІСТАХ

Населення будь-якої країни концентрується в межах заселених земельних територій. Земельні ресурси є для нього найважливішим природним засобом життєдіяльності та умовою життєзабезпечення. Землі міст виконують дуже важливу роль. Маючи відносно невелику площу, ці землі є місцем постійного проживання переважної більшості населення та базою зосередження основної маси капітальних вкладень. На відміну від земель сільськогосподарського призначення землі міст використовуються насамперед не як засіб виробництва, а як просторовий операційний базис, тобто місце для виробничої діяльності та задоволення житлових, культурно-побутових та інших потреб населення.

Метою цієї статті є розгляд найбільш типових порушень земельного законодавства при використанні земель у межах міст, які набули масштабного характеру, встановлення причин таких порушень для їх усунення та попередження в майбутньому шляхом удосконалення чинного земельного законодавства. Найбільш детальний розгляд питання правового регулювання використання і охорони земель міст у минулий час було зроблено у працях В. П. Балезіна